

«Сейфуллин оқулары – 18: « Жастар және ғылым – болашаққа көзқарас» халықаралық ғылыми -практикалық конференция материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 18: « Молодежь и наука – взгляд в будущее» - 2022.- Т.1, Ч.V. - Б. 48-51

БАНКРОТТЫҚ ЫҚТИМАЛДЫЛЫҚТЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

*Қабдурахит Д., 1 курс магистранты
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-
Сұлтан қ.*

Қазақстан экономикасы дамуының қазіргі кезеңінде банкроттықтың ықтималдығын болжау өте маңызды, өйткені кәсіпорынның дамуындағы қолайсыз тенденцияларды анықтау және оның банкроттығын уақтылы диагностикалау қаржылық дағдарысты еңсеру және банкроттық рәсімдерін алып тастау үшін кәсіпорынды қаржылық тұрақтандыру бағдарламасын жасауға мүмкіндік береді. Алайда, қолайсыз нәтижені жеткілікті сенімділікпен болжауға мүмкіндік беретін әдістер іс жүзінде жоқ [1].

Банкроттықтың ықтималдығын бағалау әдістерін қарастырмас бұрын, біз "дәрменсіздік" және "банкроттық" ұғымдарын нақтылаймыз. Кәсіпорынның дәрменсіздігі мен банкроттығы синонимдік ұғымдар болып табылады деген жалпы қабылданған пікір. Бұл мүлдем дұрыс емес. Дәрменсіздік - бұл кәсіпкерлік қызметтің (бизнестің) тиімсіздігінің дәрежесі, онда өндірілетін ақша қаражатының, сондай-ақ бизнестің бүкіл өмір сүру кезеңінде жинақталған өтімді активтердің көлемі осындай қызметке байланысты барлық сыртқы талаптарды қанағаттандыру үшін жеткіліксіз (контрагенттер, қызметкерлер, салық органдары алдында) [2]. Банкроттық - борышкердің төрелік сот таныған ақшалай міндеттемелер бойынша кредиторлардың талаптарын толық көлемде қанағаттандыруға және (немесе) міндетті төлемдерді төлеу жөніндегі міндетті орындауға қабілетсіздігі [3].

Бүкіл әлемде банкроттық қаржылық дағдарыс, яғни компанияның ағымдағы міндеттемелерін орындай алмауы ретінде түсініледі. Сонымен қатар, фирма экономикалық және басқару дағдарысына ұшырауы мүмкін. Тиісінше, банкроттықты болжаудың әртүрлі әдістері, әдетте, отандық тәжірибеде осылай аталады, шын мәнінде, дағдарыстардың әртүрлі түрлерін болжайды. Осы әдістердің барлығын дағдарысты болжау деп атаған дұрысырақ болар еді [4].

Кәсіпорындағы қаржылық дағдарыстың пайда болуына себеп болатын факторлар сыртқы немесе экзогендік (кәсіпорынның қызметіне тәуелді емес) және ішкі немесе эндогендік (кәсіпорынға тәуелді) болып бөлінеді.

Кәсіпорындағы қаржы дағдарысының негізгі экзогендік факторларына: тұтастай экономика конъюнктурасының нашарлауы; халықтың сатып алу

кабілетінің төмендеуі; инфляцияның елеулі деңгейі; шаруашылық және салық заңнамасының тұрақсыздығы; қаржы және валюта нарықтарының тұрақсыздығы; бәсекелестіктің күшеюі немесе саладағы дағдарыс; нарықтағы монополизмнің күшеюі жатады.

Дағдарыстың сыртқы факторларының әсері, әдетте, стратегиялық сипатта болады. Олар кәсіпорындағы қаржылық дағдарысты алдын ала анықтайды, егер басшылық оларға қате немесе уақтылы әрекет етпесе, яғни міндеттерінің бірі банкроттықты болжау болып табылатын ерте ескерту және әрекет ету жүйесі болмаса немесе мұндай жүйе мінсіз жұмыс істемесе. [2, 9].

Қаржылық дағдарыстың көптеген эндогендік факторларын ажыратуға болады. Жүйелеу мақсатында оларды мынадай блоктарға топтастыруға болады: менеджменттің төмен сапасы; ұйымдық құрылымның жетілмегендігі; персоналдың біліктілігінің төмен деңгейі; өндірістік саладағы кемшіліктер; жабдықтау саласындағы есептеулер; маркетингтің төмен деңгейі және өнімді өткізу нарықтарының жоғалуы; инвестициялық саясаттағы қателіктер; қаржыландырудың тапшылығы; қаржылық бақылаудың болмауы немесе оны ұйымдастырудың жетілмегендігі [9, 10].

Шетелдік экономикалық әдебиеттерде коммерциялық ұйымдардың банкроттыққа ұшырау ықтималдығын диагностикалаудың бірнеше түрлі әдістері мен математикалық модельдері ұсынылған [11]. Осы мақала аясында шетелдік авторлардың банкроттыққа ұшырау ықтималдығын бағалау модельдері қарастырылады: Э.Альтман, У.Бивер, Г.Спрингейт, Дж.Фулмер.

Банкроттықты болжаудың барлық модельдері, әдетте, коммерциялық ұйымның қаржылық жағдайын сипаттайтын бірнеше (2-ден 7-ге дейін) негізгі көрсеткіштерді қамтиды. Олардың негізінде осы әдістердің көпшілігінде индикаторлардағы салмақ коэффициенттерімен банкроттық ықтималдығының кешенді көрсеткіші есептеледі.

Кесте 1 - Кәсіпорындардың банкроттық ықтималдығын бағалау модельдері.

Модель атауы және есептеу формуласы	Қолданылатын көрсеткіштер
Альтманның екі факторлы моделі, $Z = -0,3877 + K_{ao} \times (-1,0736) + Y_{CKK} \times 0,0579$	K_{ao} - ағымдағы өтімділік коэффициенті; Y_{CKK} - пассивтердегі қарыз қаражаттарының үлес салмағы.
Бивер моделі	Бивер коэффициенті ((таза пайда + амортизация) / қарыз қаражаты); активтердің рентабельділігі; пассивтердегі қарыз қаражатының үлес салмағы; ағымдағы өтімділік коэффициенті; активтердегі таза айналым капиталының үлесі.
Спрингейт төлем қабілеттілігінің моделі $Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 +$	X_1 - айналым қаражаты / баланс валютасы; X_2 - салық салынғанға дейінгі пайда / баланс валютасы; X_3 - салық салынғанға дейінгі

0.4X4	пайда / қысқа мерзімді міндеттемелер; X4 - түсім / баланс валютасы.
Альтманның бес факторлы моделі нарықта акциялары жоқ кәсіпорындар үшін $Z=0.717X1+0.847X2+3.107X3+0.42X4+0.995X5$	X1 - таза айналым капиталы / актив; X2 - бөлінбеген пайда / баланс валютасы; X3 - салық салынғанға дейінгі пайда / баланс валютасы; X4 - жарғылық капитал / жиынтық міндеттемелер; X5 - табыс / баланс валютасы.
Фулмер моделі $H=5.528X1+0.212X2+0.073X3+1.27X4-0.12X5+2.335X6+0.575X7+1.083X8+0.894X9-6.075$	X1 - бөлінбеген пайда / баланс валютасы; X2 - түсім / баланс валютасы; X3 - салық салынғанға дейінгі пайда / меншікті капитал; X4 - таза пайда / жиынтық міндеттемелер; X5 - ұзақ мерзімді міндеттемелер / баланс валютасы; X6 - қысқа мерзімді міндеттемелер / баланс валютасы; X7 - log (материалдық активтер); X8 - айналым капиталы / жиынтық міндеттемелер; X9 - log (салық салынғанға дейінгі пайда + төленетін пайыздар / төлеуге пайыздар).

Банкроттық ықтималдығын бағалау әдістерін қолдану мысалын көрсету үшін "Балқаш жібек жолы" ЖШС таңдалды. Аталған кәсіпорын негізінен Балқаш қаласының аумағында құрылыс сипатындағы қызметтермен айналысады. Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде компанияның 2018-2020 жылдардағы бухгалтерлік есептілігі пайдаланылды [6]. Бағалау нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

Осылайша, банкроттық ықтималдығын бағалау модельдерінің көпшілігі 2020 жылдан бастап кәсіпорынның қанағаттанарлықсыз жағдайын және болашақта банкроттықтың пайда болу мүмкіндігін болжады (ұйымның 5 жылға дейін тұрақты дамуымен). Бұл Бивер, Спрингейт, Альтман (бес факторлы). Фулмер моделі кәсіпорынды қалпына келтіру мүмкін емес деп бағалады. Егер біз жалпы орташа мәнді негізге алсақ, онда компания шынымен қанағаттанарлықсыз жағдайда (бірақ толық емес) және компанияның даму тенденциясын өзгертпесе жақын болашақта банкроттықтың пайда болу қаупі бар деп айта аламыз.

Кесте 2 - Кәсіпорынның банкроттық ықтималдығын бағалау.

Модель атауы	Банкроттық ықтималдығы		
	2018ж.	2019ж.	2020ж.
Альтманның екі факторлы моделі	Төмен	Төмен	Төмен

Бивер моделі	Орташа (жақсару динамикасы бар)	Банкроттыққа дейін 1-5 жыл	Орташа (жақсару динамикасы бар)
Спрингейт төлем қабілеттілігінің моделі	Төмен	Төмен	Орташа
Альтманның бес факторлы моделі нарықта акциялары жоқ кәсіпорындар үшін	Төмен	Төмен	Орташа
Фулмер моделі	Төмен	Төмен	Жоғары

Төлем дағдарысын еңсерудің және кәсіпорынның банкроттығын болдырмаудың ең тиімді құралдарының бірі қаржылық санация болып табылады, оның мақсаты ағымдағы шығындарды жабу және олардың пайда болу себептерін жою, кәсіпорындардың өтімділігі мен төлем қабілеттілігін қалпына келтіру немесе сақтау, қарыздың барлық түрлерін азайту, айналым капиталының құрылымын жақсарту және өндірістік-техникалық сипаттағы санитарлық шараларды жүргізу үшін қажетті қаржы ресурстарының қорын қалыптастыру болып табылады. Ол мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс: активтерді қайта құрылымдау, шығындарды азайту (тоқтату), сатудан түскен түсімді ұлғайту, бұл кәсіпорынның төлем қабілеттілігі деңгейін арттыруға және оның одан әрі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алтайбаева Ш., Кунанбаева А. Теоретические основы банкротства Финансы Казахстана. – Алматы, 2002.
2. Оңалту және банкроттық туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы №176-V ҚРЗ.
3. Багдасарян Л.А. Практическая работа «Прогнозирование вероятности банкротства и составление антикризисной программы предприятия», Антикризисное управление. – Красноярск, 2019.
4. Мейірбеков А.Қ., Әлімбеков Қ.Ә. Кәсіпорын экономикасы. – Алматы, 2016.
5. Altman, Edward I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy (англ.) // Journal of Finance. - London. – 1968. –Vol. 23, Issue 4.– 1968. –P.589-60. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x>

6. Балқаш жібек жолы ЖШС-нің бухгалтерлік балансы. (2018-2020жж.)
7. Балқаш жібек жолы ЖШС-нің ақша қозғалысы туралы есеп. (2018-2020жж.)
8. Балқаш жібек жолы ЖШС-нің пайда мен шығындар туралы есеп. (2018-2020жж.)
9. Manson E. Encyclopædia Britannica. - Encyclopædia Britannica, Britain, 1911.
10. Джаншанло Р.Е. Ұйымның қаржылық жағдайын талдау. – Алматы, 2015.
11. Ахметов К.Ғ., Сағындықов Е.Н., Байжомартов Ү.С., Жүнісов Б.А., Жұмаев Ж.Ж. Менеджмент негіздері. - Ақтөбе-Орал: А-Полиграфия, 2005.